

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

MŠMT
MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

Kvalitativní výzkum ve školním prostředí

Mgr, Lucie Jarkovská, Ph.D.

2018

Informace o autorech:

Mgr. Lucie Jarkovská, Ph.D.

Institut výzkumu inkluzivního vzdělávání, Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity,
Brno

Poříčí 31a, 603 00 Brno

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

OBSAH

OBSAH.....	3
1 HANDOUT	4
1.1 VÝZKUMNÝ ZÁJEM O DĚTI	4
1.2 METODOLOGICKÉ ASPEKTY CHILDHOOD STUDIES	4
1.3 VOLBA TÉMATU	5
1.4 ETICKÉ OTÁZKY	5
1.5 VOLBA VÝZKUMNÝCH METOD	5
1.6 PREZENTACE DAT	5
1.7 ŠKOLNÍ TŘÍDA POD GENDEROVOU LUPOU	6
1.8 ETNICKÁ ROZMANITOST VE ŠKOLE.....	7
1.9 PODNADPIS	CHYBA! ZÁLOŽKA NENÍ DEFINOVÁNA.
2 KREATIVNÍ METODY VE VÝZKUMU S DĚTMI.....	8
2.1 KDO TAHÁ ZA NITKY: HRA S PROVÁZKY	8
DOPORUČENÁ LITERATURA	11

1 HANDOUT

Program semináře:

1. Představení účastníků workshopu
2. Metodologické aspekty výzkumu s dětmi
3. Genderová reprodukce ve školním prostředí
4. Kreativní aktivity při výzkumu s dětmi a umění interpretace
5. Etnicita v české škole (prezentace výzkumu)
6. Kdo tahá za nitky (interaktivní hra)
7. Závěrečná reflexe

1.1 Výzkumný zájem o děti

Sociální reprezentace dětství – moderní podoba dětství jako důsledek průmyslové revoluce a romantismu.

Dominantní rámec studií dětství:

- developmentalismus
- funkcionalismus
- výzkumy na dětech

Nová studia dětství (Childhood studies):

- dítě jako svébytný sociální aktér
- zájem o dětskou perspektivu – jak děti vnímají svět a svůj život v něm
- výzkumy s dětmi

1.2 Metodologické aspekty childhood studies

- Výběr tématu a konstrukce výzkumných otázek
- Etické otázky
- Volba výzkumných metod
- Interpretace dat
- Prezentace dat

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

MŠMT
MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

1.3 Volba tématu

Není „výzkum“ a „dětská perspektiva“ protimluv? Mají děti zájem na tom, aby se s nimi dělал výzkum?

Témata vhodná z pohledu dospělých:

- školní výsledky
- využívání klidových zón ve škole
- technologická gramotnost
- dětská hra v přírodě a na městském hřišti

Témata vhodná pro perspektivu childhood studies?

1.4 Etické otázky

- Informovaný souhlas
- Anonymizace
- Utváření vztahů

Je dobré:

- Znat právní rámec
- Mít supervizi
- Orientovat se v oblasti poradenských, sociálních a psychologických služeb

1.5 Volba výzkumných metod

Design: důležité je mít dost času a ušít techniky „na míru“ zkoumané skupině (etnografie).

Action research: vysoce participativní aplikovaný výzkum zaměřený na změnu (Michelle Fine – What's your issue?).

1.6 Prezentace dat

Společenská odpovědnost společenských věd:

- Požadavek sdílení dat s participanty výzkumu
- Sociální vědy pokulhávají v popularizaci svých zjištění dětem a mládeži
- Obrací se na nás s otázkami veřejnost i média

- Ať chceme či ne, jsme vtaženi do politického a sociálního dění a naše výzkumy mohou mít zcela bezprostřední dopad na aktuální dění

1.7 Školní třída pod genderovou lupou

Teoretické přístupy:

- etnometodologické pojetí genderu
- poststrukturalistické výzkumy dětství a genderu

Metodologické přístupy:

- případová studie
- etnografický design
- diskursivní analýza

Zjištění (role genderu, věku a školní hierarchie):

- Dospělí disponují mocí nad dětmi
- Děti získávají moc prostřednictvím imitace dospělosti
- Vzorce dospělosti jsou genderované
- Nerovnost na základě věku podporuje genderovou konformitu
- gender nelze vnímat jako opozitně dualistický
- práce na zachování kategorie (Thorne, Davies)
- exkluzivní a inkluzivní charakter maskulinity a femininity
- paralely konstrukce kategorií gender, věk a etnicita – logika přirozenosti

Exkluze dívek v diskursu:

- používání maskulinních metafor a maskulinního jazyka
- důraz na prokreativní heteronormativitu, která odráží dvojí standard sexuálního chování (mužská slast a ženská zodpovědnost)
- uplatňování sexualizovaného humoru

1.8 Etnická rozmanitost ve škole

Výzkumná otázka: Jak se český vzdělávací systém vyrovnává s rostoucí etnickou rozmanitostí?

Studie:

- Etnografie etnicky smíšených školních tříd
- Výzkum s rodinami migrantů
- Analýza dotazníkového šetření mezi vyučujícími (Petr Fučík)
- Analýza celostátních a krajských politik vzdělávání minorit a dětí cizinců (František Černík, Michaela Stejskalová)
- Kontextualizační přehledové studie
- Historie migrace do Československa od roku 1945 (Barbora Hubatková)
- Sociální kontext vzdělávání dětí migrantů (Petr Mareš)

Zjištění:

- Český vzdělávací systém neumí pracovat s (etnickou) heterogenitou
- „Recept“ na bezproblémovou existenci pro děti migranty v české školní třídě zní: Budovat silný sociální kapitál, zapadnout a nelišit se.

Co dělat? Ne reifikace etnicity, ale reflexe:

- možných strukturních znevýhodnění
- osobních biografií
- strukturních podmínek pro různorodost

2 KREATIVNÍ METODY VE VÝZKUMU S DĚTMI

2.1 Kdo tahá za nitky: Hra s provázky

V rámci výzkumu etnicity ve školním prostředí jsme se rozhodly pro kombinaci zavedenějších etnografických metod s inovativními postupy. Vedle nezúčastněného pozorování výuky a dění o přestávkách pro nás byly vydatným zdrojem poznatků o dynamice vztahů mezi žáky různé školní akce a události (např. sportovní den, Den dětí, den otevřených dveří na střední škole). V jejich průběhu je totiž žákům přiřknuta větší míra iniciativy a zodpovědnosti za jednotlivé aktivity a dění a rozměňuje se tu v rámci výukového řádu těžko prostupná asymetrie mezi žáky a jejich vyučujícími. Žáci si mohou na příklad vybrat kamarády pro řešení určitých skupinových úloh nebo mohou společně definovat a měnit strategie jejich řešení. Přitom vstupují do vztahových konstelací, které jim nejsou umožněny v klasickém čase výuky. Právě tyto momenty jsou zajímavé pro etnografické výzkumníky a výzkumnice, kteří mohou objevovat kamarádké struktury a hierarchie ve vrstevnické kultuře žáků, pozice jednotlivých žáků i jejich strategie zvyšování sociálního kapitálu. Situace, v nichž jsou žáci obdařeni vyšší mírou iniciativy, je zpravidla baví, protože pro ně představují přerušení rutiny každodenní výuky, dávají jim prostor pro sebevyjádření a vlastní sebereflexi. Užití participatornějších forem etnografických metod tak má i důležitý etický rozměr, protože děti vytrhává z pozice pasivních objektů oka etnografa a dohledu dospělých autorit. Někteří autoři pro výzkum s dětmi považují za vhodnější na místo aktivit zaměřených na mluvení (talk-centred), aktivity zaměřené na řešení úkolů (task-centred). Jiní se přiklání na místo individuálních, uzavřených a verbálních metod, k metodám skupinovým, otevřeným a vizuálním. S ohledem na přednosti takových výzkumných postupů jsme se rozhodly zařadit do našeho repertoáru etnografických metod rovněž hru s provázky, kterou upravily pro výzkum Jarkovská podle vzoru Moree, D., Bittl, K. H. (2007). Jde o tzv. sociální hru či sociohru, v jejímž řešení se odhalují vztahy mezi účastníky a obnažují sociální procesy skupinové dynamiky (spolupráce, exkluze, vůdcovství či rezignace). Hru používají nejen výzkumníci, ale rov-

něž vzdělavatelé, kteří chtějí interaktivní formou otevřít debatu nad procesy inkluze a exkluze přítomnými ve třídním kolektivu. Hra má několik variant a je vhodné ji hrát ve dvou až třech kolech v různých variacích po sobě. Po každém kole následuje skupinová reflexe dění. V základní verzi drží každý člen skupiny v ruce provázek, který je přivázaný na kolečko. Kolečko se umístí do středu skupiny, přičemž všichni hráči jsou rozmístěni rovnoměrně po kruhovém obvodu ve stejné vzdálenosti od kroužku. Každý drží jednou rukou provázek. Nikdo nesmí mluvit, předklánět se či snižovat se do dřepu, není povoleno ani zkracovat provázek namotáváním na prst či přidržováním druhou rukou. Cílem je umístit kolečko na hrdlo lahve. V dalších kolech je možné přidělit některým členům skupiny možnost mluvit, zatímco jiným zakázat vidět nebo třeba zakázat mluvit mateřským či ve skupině dominantním jazykem. Například:

- Mohou mluvit i vidět
- Mohou mluvit, ale nemohou vidět
- Mohou vidět, ale nesmí mluvit
- Mohou vidět, ale mluvit jen jiným jazykem než česky

Analyticky je hra zajímavá jak z hlediska samotného průběhu, tak z hlediska reflexe pocitů a průběhu dění účastníky skupiny. V rámci hry je možné sledovat, kdo a jakými způsoby se snaží ovlivňovat průběh dění, kdo se stává lídrem skupiny nebo samozvaným poručíkem (či zda je tak vnímán/a skupinou) a kdo naopak setrvává na okraji nebo je dokonce vnímán jako viník nezdaru, jaké strategie ovlivňování druhých jsou voleny a jaké druhy odlišností jsou zvýznamňovány a performovány. Tyto poznatky je dále možné konfrontovat s obsahy reflexí - do jaké míry korespondují výpovědi aktérů s jejich pozicí v průběhu hry, kdo projevuje frustrace a kdo naopak radost, kdo nemá co sdělit a proč tomu tak je. Provázková hra, kterou jsme hráli s žáky páté i deváté třídy, potvrdila naše předpoklady o povaze vztahů v kolektivu a umožnila triangulovat data získaná ze sociogramů.

Provázková hra nám posloužila jako ilustrativní technika, kterou je možno využít v etnografii školních tříd a dětských kolektivů a obohatit tak arzenál zavedených

kvantitativních i kvalitativních metod, které jsou v rostoucí míře podrobovány kritice kvůli asymetrickým vztahům mezi dětmi a výzkumníky a pojmání dětí jako nekompetentních sociálních aktérů a pasivních objektů vědy. Pro další inspiraci je možné nahlédnout například do textů od Boyden a Enew (1977), nebo Bittl a Moree (2007).

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

MŠMT
MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

DOPORUČENÁ LITERATURA

- Alexander, B. K. (2003). (Re) Visioning the Ethnographic Site: Interpretive Ethnography as a Method of Pedagogical Reflexivity and Scholarly Production. *Qualitative Inquiry*, 3(9), 416–441.
- Áries, P. (1986). *Centuries of Childhood: A Social History of Family Life*. Harmondsworth: Penguin.
- Bittl, K. H., & Moree, D. (2007). *Pokladnice hodnot. Transkulturní učení hodnotám*. Nurnberg: Europa_Direkt.
- Boyden, J., & Ennew, J. (1997). *Children in focus: a manual for participatory research with children*. Rädda Barnen.
- Castaeda, C. (2001) The Child as a Feminist Figuration: Toward a Politics of Privilege. *Feminist Theory*, 2001(2), 29–53.
- Connell, R. (1987). *Gender and Power*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Connell, R. (2000). *The Men and The Boys*. Cambridge: Polity Press.
- Connell, R. (2002). *Gender*. Cambridge: Polity Press.
- Connell, R., Dean, J. A., Kessler, S., & Dowsett, G. W. (1982). *Making the Difference: Schools, Families, and Social Division*. Boston: Allen and Unwin.
- Corsaro, W. A. (1997). *The Sociology of Childhood*. Thousand Oaks: Pine Forge Press.
- Davies, B. (2003). *Frogs and Snails and Feminist Tales: Preschool Children and Gender*. Cresskill, N.J.: Hampton Press.
- Davies, B. (2006). Identity, Abjection and Otherness. Creating the self, creating difference. In M. Arnot, M. M. A. Ghail (Eds.). *The RoutledgeFalmer Reader in Gender and Education*, (s. 72-90). London: Routledge.
- Dockett, S., & Perry, B. (2011). Researching with Young Children: Seeking Assent. *Child Indicators Research*. 4(2), 231–247.
- Garfinkel, H. (1967). *Studies in Ethnomethodology*. New Jersey: Prentice-Hall.
- Geertz, C. (2000). *Interpretace kultur*. Praha: Slon.

- Giddens, A. (1993). *New rules of sociological method: a positive critique of interpretative sociologie*. Cambridge : Polity Press.
- Gilligan, C. (2001). *Jiným hlasem*. Praha: Portál.
- James, A. (2001). Ethnography in the Study of Children and Childhood. In P. Atkinson, A. Coffey, S. Delamont, J. Lofland, L. Lofland (Eds.), *Handbook of Ethnography* (s. 246-257). London: Sage.
- Nedbálková, K. (2007). Etnografie (Jedna ruka kreslí druhou aneb Jak se dělá etnografický výzkum). In R. Švaříček, K. Šedřová (Eds.), *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*, (s. 112-125). Praha: Portál.
- Švaříček, R. (2007). Kritéria kvality kvalitativního výzkumu. In R. Švaříček, K. Šedřová. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*, (s. 28-50). Praha: Portál.
- Thorne, B. (1987). Re-visioning Women and Social Change: Where Are the Children. *Gender & Society* 1(1), 85–109.
- Thorne, B. (2004). *Gender Play: Girls and Boys in School*. Buckingham: Open University Press.
- Walkerdine, V. 1997. *Daddy's Girl. Young Girls and Popular Culture*. Cambridge: Harvard University Press.
- Walkerdine, V. 1990. *Schoolgirl Fiction*. London: Verso.
- Zábrodská, K. (2009). *Variace na gender. Poststrukturalismus, diskurzivní analýza a genderová identita*. Praha: Academia.

